

O'ZBEK MUSIQA MADANIYATIDA CHOLG'U JAMOALARINING SHAKLLANISHI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.045>

Qobilqoriyev Quدراتilla Baxtiyor o'g'li
qobilqoriyev93@gmail.com

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Bugungi kundagi madaniy hayotimizda musiqa san'ati o'ziga xos o'rin tutadi desak, adashmagan bo'lamiz. Musiqa insonlarning ruhiy olami va ko'ngil dunyosini oziqlantiradi, ma'naviyatini boyitadi. Ushbu jarayonda taralayotgan kuyning ijrosida ishtirok etayotgan musiqa cholg'ularining alohida o'rni bor. Har bir musiqa cholg'usi o'ziga xos sado berishi va o'zining betakrorligi bilan bir-biridan ajralib turadi. Mazkur maqolada o'zbek milliy musiqa madaniyatida cholg'u jamoalarining shakllanishi va rivojlanishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: musiqa san'ati, cholg'u ijrochiligi, orkestr, ansambl, repertuar

FORMATION OF INSTRUMENTAL ENTITIES IN UZBEKISTAN MUSICAL CULTURE

Qobilqoriyev Kudratilla Bakhtiyor oglu
qobilqoriyev93@gmail.com

Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Abstract: It would be safe to say that musical art occupies a special place in our contemporary cultural life. Music nourishes the spiritual world and the heart, enriching people's spirituality. The musical instruments used to perform the melody play a special role in this process. Each instrument is distinguished by its unique sound and distinctiveness. This article will discuss the formation and development of instrumental ensembles in Uzbek national musical culture.

Keywords: musical art, instrumental performance, orchestra, ensemble, repertoire

O'zbek xalq cholg'ulari katta texnik va badiiy imkoniyatlarga ega. Ularda turli janrdagi musiqiy asarlarni ijro etish imkoniyati mavjud. Bu jarayonda bevosita cholg'u jamoalarining ahamiyati o'zgacha. Cholg'u jamoasi deganda avvalo, sozandalardan tashkil topgan ansambl va orkestr ko'z oldimizga keladi.

Ansambl (fransuzcha ensemble - birgalikda, uyg'unlik) ma'nosini bildiradi. Vokal yoki cholg'u musiqasi asarini bir necha ijrochi tomonidan ijro etilishi ansambl deyilib, ular ijrochilar soniga qarab turlicha ataladi. Agar ijrochi ikki nafar bo'lsa duet, uch ijrochi - trio, to'rt ijrochi - kvartet, besh ijrochi - kvintet deb nomlanadi. Ba'zida orkestrning kichraytirilgan jamoasiga ham ansambl iborasi qo'llaniladi. Bundan tashqari, ma'lum bir cholg'udan tuzilgan (qashqar rubobi, doira, chang va h.z.) yoki bir cholg'u oilasidan (dutor oilasi yoki g'ijjak oilasidan) tashkil topgan, aralash va an'anaviy cholg'ularidan tarkib topgan ansamblar ham mavjud. Cholg'u ansamblarida ijro etiladigan musiqa asarining xususiyatiga ko'ra, unison ansambl yoki ko'p ovoqli ansambl bo'lishi mumkin. Unison ansambllarda bir xil balandlikdagi tovush bir vaqtda ijro etilsa, ko'p ovoqli ansamblida har-xil balandlikdagi tovushlar bir vaqtda ijro etiladi. O'zbek milliy cholg'ulari rang-barangligi bois turli tarkibdagi ansamblar tuzish imkoniyati mavjud. Shu bois ansambl uchun repertuar tanlaganda ansamblidagi mavjud cholg'ular va cholg'u ijrochilarining ijro mahoratini hisobga olgan holda moslashtirish va cholg'ulashtirishda alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq.

An'anaviy cholg'u ansamblari tarkibiga doira, nay, qo'shnay, g'ijjak, dator, tanbur, chang, qonun, ud, qashqar rubobi, afg'on rubobi kabi milliy cholg'ular kiradi. Milliy cholg'ularimizdan iborat ansamblardan yana biri: surnay, karnay, nog'ora va doiralardan tuzilgan asosan, ochiq joylarda ijro etuvchi ansambl bo'lib, xalqimiz qadimdan hozirgi kunga qadar to'y-tomosha, sayl va katta yig'inlarda keng foydalanib kelishgan.

Cholg'u jamoasining yana bir turi orkestr hisoblanadi. Orkestrning ansamblidan farqi sozandalar ijro paytida dirijor tomonidan boshqarilishi va ba'zi partiyalar yakka cholg'ularda emas, balki sozandalar guruhi tomonidan ijro etilishidadir.

Orkestr (yun. orchestra - yunon teatrida sahnaning old maydonchasi) - turli cholg'u ijrochilaridan tuzilgan va ular uchun yaratilgan asarlarni birgalikda ijro etuvchi sozandalar jamoasi. Orkestrlar cholg'ularning turlari va tuzilishiga ko'ra: simfonik orkestr, xalq cholg'ulari orkestri, kamer orkestr, puflama cholg'ular orkestri, torli cholg'ular orkestri, estrada orkestri, jaz orkestri va boshqa turlarga bo'linadi. O'zbekistonda orkestrlarning barcha turlari mavjud.

XX asrning 20-yillarida o'zbek musiqa madaniyati o'zining rang-barangligi bilan ajralib turgan. Buning yorqin misoli sifatida 1926-yilda O'zbekiston xalq artisti Muhiddin qori Yoqubov rahbarligida Samarqandda tashkil etilgan O'zbek davlat sayyor konsert etnografik truppasini keltirishimiz mumkin. Ushbu etnografik truppa faoliyati davomida ko'plab xorijiy davlatlarda ijodiy safarlarda bo'lib, o'zbek milliy san'ati dovrug'ini birinchilar qatorida dunyoga tanitgan. O'z davrida O'zbekiston xalq artistlari: Tamaraxonim, Mehnat qahramoni Usta Olim Komilov, To'xtasin

Jalilov, Abduqodir Ismoilov kabi o'zbek san'atining darg'alari ana shu jamoada faoliyat olib borishgan.

O'zbekistonda jamoaviy ijrochilikning yangi shakli bo'lgan o'zbek xalq cholg'ulari orkestrining shakllanishi 30-yillarning o'rtalariga to'g'ri keladi. Ushbu davrda musiqa madaniyatimiz har tomonlama rivojlandi. 1936-yilda o'sha davrda Markaziy Osiyoda yagona hisoblangan birinchi musiqa san'atiga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasi Toshkent davlat konservatoriyasi hamda O'zbek davlat filarmoniyasi tashkil etildi. Shu yilning o'zida filarmoniya qoshida turli ijodiy jamoalar tuzildi. Ular qatorida To'xtasin Jalilov rahbarligida tashkil etilgan 98 nafar sozandadan iborat bo'lgan o'zbek xalq cholg'ulari ansambli tarkibining o'ziga xosligi bilan ajralib turgan. Ansambl shakl jihatdan orkestrga o'xshasa-da, ijro yo'nalishi jihatda unison ya'ni bir ovozli musiqiy asarlarni ijro etishga mo'ljallangan edi. Shu bois, mazkur ijodiy jamoa ba'zi manbalarda ansambl, boshqalarida esa "unison orkestr" deb keltirilgan. E'tiborli jihati shunda-ki, o'sha davrda jamoa rahbari To'xtasin Jalilovda ansambl tarkibiga bas ovoz imkoniyatlari mavjud bo'lgan cholg'ularni kiritish fikri paydo bo'ladi. Shu maqsadda Usta Usmon Zufarov tomonidan yasalgan katta dutor katta tanbur, katta g'ijjak cholg'ulari jamoa ijro amaliyotida qo'llanila boshlaydi. Ansambl tarkibida Ahmadjon Umrzoqov, Ashurali Yusupov kabi xalqimizga mashhur sozandalar qatorida o'sha davrda respublikada faoliyat olib borayotgan badiiy havaskorlik to'garaklaridan yig'ilgan yosh iqtidorlar ham bor edi.

U davrdagi asosiy masalalardan biri sozandalarning nota savodini o'stirish hamda ularning ongiga ko'p ovozli ijrochilikni singdirish iborat bo'lgan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun filarmoniya o'z faoliyatining boshlang'ich davridanoq sozandalarni o'qitish ishlariga katta urg'u bergan. Buning uchun N.Mironov, fortepianochi sozanda A.I.Podgorniy va yosh kompozitor Mutal Burxonovlar filarmoniyadagi badiiy jamoalar sozandalariga muntazam ravishda musiqa nazariyasidan saboq bera boshlaydi. Yana bir dolzarb vazifalardan biri sozandalarni ijrochilikning yangi turi bo'lmish ko'p ovozli jamoaviy ijroga jalb etishdan iborat edi. Mazkur jarayonda o'zbek xalq kuy va qo'shiqlari, qardosh xalqlar musiqasining qayta ishlangan namunalari qo'l keldi.

1937-yilda N.Mironov To'xtasin Jalilov rahbarligidagi unison ansambl sozandalaridan 24 nafar yosh iqtidorlarni tanlab olib, ulardan nota orqali ijro etuvchi "Nota orkestri"ni tuzdi. Mazkur jamoa O'zbekistonda tashkil etilgan birinchi xalq cholg'ulari orkestri sifatida tarixga kirdi. Jamoa tarkibi faqatgina an'anaviy o'zbek xalq cholg'ularidan tashkil topganligi, orkestrda bas cholg'ulari yo'qligi bois fortepiano, truba, trombon cholg'ularini qo'shishga to'g'ri keldi.

1938-yilda O'zbek davlat filarmoniyasi qoshida A.Petrosyans tashabbusi bilan O'zbek xalq cholg'ulari orkestri tashkil topdi. Orkestrni tuzishdan asosiy maqsad milliy musiqiy merosimizni asrab-avaylash, ularni yoshlar orasida keng targ'ib qilish

bilan birgalikda zamonaviy o'zbek kompozitorlarining ijodini xalq cholg'u orkestrida ijro etish, klassik kompozitorlarning noyob musiqiy asarlarini ommaga targ'ib etish hisoblangan.

1966-yilda orkestrga To'xtasin Jalilov nomi berildi. Shuningdek, 1980-yilda orkestr "Davlat", 1991-yilda esa "akademik" yuksak unvonlari bilan taqdirlandi. E'tiborli jihati, mazkur orkestr respublikamizda faoliyat yuritayotgan badiiy jamoalar orasida ushbu unvonga sazovor bo'lgan yagona orkestr sifatida qayd etilgan.

1976-yildan Farrux Sodiqov orkestrning bosh dirijori va badiiy rahbari sifatida faoliyat olib borgan. Mazkur jamoa tarkibiga dastlab an'anaviy (nay, qo'shnay, surnay, g'ijjak, doira, nog'ora), so'ngra qayta ishlangan (12 pog'onali teng temperatsiya qilingan tenor va bas changlari, afg'on va qashqar ruboblari, dutor) hamda yangidan yaratilgan (rubob prima, dutor-bas, g'ijjak-kontrabas va boshqalar) cholg'ular kiritilgan. Orkestr repertuaridan M.Burhonov, S.Aliyev, S.Gabrielyan, B.Giyenko va boshqalar tomonidan qayta ishlangan o'zbek xalq kuylari, O'zbekiston kompozitorlari (S.Boboyev, Sayfi Jalil, G'.Qodirov, F.Nazarov, T.Qurbonov, F.Alimov va boshqalar) yozgan uvertyura, rapsodiya, poema, konsert va simfoniya kabi yirik shakldagi asarlar hamda chet el mualliflari (P.Sarasate, P.Chaykovskiy, G.Sviridov kabilar)ning ommabop musiqiy asarlari o'rin olgan.

1957-yilda O'zbekiston radiosi qoshida akademik Yunus Rajabiy va Doni Zokirov tashabbusi bilan Xalq cholg'ulari orkestri tashkil etildi. 1989-yildan orkestrga Doni Zokirov nomi berildi. 1986-2000-yillarda M.Bafojev, 2002-yildan H.Rajabovlar orkestrda bosh dirijor sifatida faoliyat olib borishgan. Orkestr tarkibida sozanda sifatida faoliyat ko'rsatgan bastakorlar (M.Mirzayev, F.Toshmatov, K.Jabborov, F.Sodiqov, S.Kalonov, X.Jo'rayev va boshqalar) orkestr uchun ko'pgina asarlar ijod qilishgan. Orkestr repertuaridan, shuningdek, D.Zokirov, T.Jalilov, S.Yudakov, S.Hayitboyev, M.Bafojev va boshqa o'zbek kompozitorlari asarlari asosiy o'rin olgan. Orkestr jamoasi kompozitorlar ijod qilgan asarlar va xalq musiqasining sara namunalaridan tuzilgan maxsus dasturlarni radio magnit tasmalariga muhrlab, kelajak avlodga madaniy meros sifatida qoldirishga erishdi.

2014-yilga kelib, ushbu ikki ijodiy jamoa birlashtirilib, yagona "O'zbekiston davlat akademik xalq cholg'ulari orkestri" maqomini oldi. Ayni vaqtda orkestrning bosh dirijori va badiiy rahbari Dilshod Mutalov hisoblanadi.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekistonda 1991-yildan buyon "So'g'diyona" o'zbek xalq cholg'ulari kamer orkestri faoliyat yuritmoqda. Uning asoschisi va bosh dirijori O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, professor Feruza Abdurahimova hisoblanadi. Repertuaridan o'zbek milliy kuylari hamda zamonaviy o'zbek kompozitorlari asarlari o'rin olgan.

1996-yildan buyon "So'g'diyona" o'zbek xalq cholg'ulari kamer orkestrining tashabbusi bilan xalq cholg'ularining "Navro'z sadolari" nomli Respublika ko'p ovozli ansambl va orkestrlar festivali o'tkazib kelinmoqda.

Mazkur festival 2015-yildan xalqaro miqyosda o'tkazila boshlandi. Shu yildan boshlab har yili qo'shni respublikalar: Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistondagi ko'plab ijodiy jamoalar ushbu festivalga qatnashib kelishmoqda.

"So'g'diyona" xalq cholg'ulari kamer orkestri muntazam ravishda ijodiy safarlarda bo'lib, nafaqat o'zbek xalqi, balki dunyo musiqa ahlining e'tiborini o'ziga qaratmoqda. O'zbek xalq cholg'ularining o'ziga xosligi, betakror ovoz tarovati hamda ijro imkoniyatlarini uzoq yillardan buyon jahon sahnalarida targ'ib etishda o'z hissasini qo'shmoqda. O'z ijro repertuarida milliy kuy-qo'shiqlarimiz, O'zbekiston kompozitorlari asarlari bilan bir qatorda jahon klassik musiqasi, turli janrdagi asarlarni ijro etib kelmoqda.

Yuqorida nomlari keltirib o'tilgan orkestrlardan tashqari yurtimizning san'at va madaniyat ta'lim muassasalarida o'quv orkestrlari ham tashkil etilgan. Mazkur o'quv orkestrlari yurtimizdagi cholg'u jamoalariga o'z sohasining yetuk mutaxassislarini yetkazib berish bilan shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov D. "Moziydan sado" monografiya - Toshkent: "Ekstremum press" nashriyoti, 2019-y. 140 b.

2. Ugli K.K.B. DEVELOPMENT OF PERFORMANCE SKILLS OF FUTURE MUSIC TEACHERS USING PERCUSSION INSTRUMENTS //European International Journal of Pedagogics. - 2023. - T. 3. - №. 06. - C. 53-56.

3. Beknazarov K. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING MUSICAL COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS USING UZBEK FOLK INSTRUMENTS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. - 2023. - T. 4. - №. 06. - C. 101.

4. Ganisherovich T. J. Coverage of chang instruments in historical and musical sources //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2022. - T. 12. - №. 3. - C. 30-33.

5. Кобилкориев К. Musiqiy ta'lim jarayonida doira ijrochiligini rivojlantirish //Общество и инновации. - 2022. - Т. 3. - №. 2/3. - С. 447-451.

6. Qobilqoriyev Q. "Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni" Magistrlik dissertatsiyasi. - Toshkent: 2020-y. 116 b.

7. Qobilqoriyev Q.B. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining doyra ijrochiligi malakalarini takomillashtirish metodikasi: Diss.... ped.fan.fal.dok.

8. - Toshkent, 2026. - 136 b.

9. Qobilqoriyev Q. “Cholg‘u jamoalari bilan ishlash uslubiyoti” o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: “Fan ziyosi” nashriyoti, 2022. 160 b.